

Kaygulu Halil Efendi'nin *Hâdi'l-uşşâk* Adlı Eserinde Muhammediye Etkisi

Nuh Mustafa BEĞENMEZ | <https://orcid.org/0009-0007-8782-0309>

Doktora Öğrencisi | Sorumlu Yazar | mustafabegenmez@gmail.com

Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi | [ROR: https://ror.org/01zx17h33](https://ror.org/01zx17h33)

Eski Türk Edebiyatı | Rize, Türkiye

Orhan Kemâl TAVUKÇUOĞLU | <https://orcid.org/0000-0002-9105-1588>

Prof. Dr. | Yazar | okemal.tavukcu@erdogan.edu.tr

Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi | [ROR: https://ror.org/01zx17h33](https://ror.org/01zx17h33)

Eski Türk Edebiyatı | Rize, Türkiye

Öz

Hâdi'l-uşşâk, 1758-1820 yılları arasında Bursa'da yaşamış, tarikat şeyhi Kaygulu Halil Efendi'nin dinî içerikli manzum eseridir. Şair, kökleri Türkistan'dan Hoca Ahmet Yesevi'ye dayanan Yunus Emre, Hacı Bayram-ı Veli, Eşrefoğlu Rûmî, Niyâzî-i Mîsrî ekolünün devamı niteliğinde eserler vermiştir. Kurucusu olduğu Kaygulu Dergâhı, tekke ve dergâhların kapatıldığı 1925 yılına kadar insanlar için bir maneviyat merkezi olarak hizmet görmüştür. Kaygulu Halil Efendi'nin altı manzum bir mensur eseri vardır. Bunlardan Hâdi'l-uşşâk yazıldığı dönemde ve sonrasında çok takdir edilmiş, dönemin padişahı II. Mahmut ve şeyhülislam, şairi tebrik için birer mektup göndermişlerdir. Eser edebiyatımızda hece ölçüsüyle yazılmış ender mesnevi örneklerindendir. Hâdi'l-uşşâk'ta 169 başlık altında tevhid, salavat, namaz, oruç, hac, kurban, bir Müslüman'ın bilmesi gerekenler, vücut temizliği, Recep, Şaban ve Ramazan aylarında yapılması gereken ibadetler, şeytanın tuzakları, cennetlik ve cehennemliklerin halleri, ihlas, Tebbet gibi bazı surelerin tefsirleri, Muhammed Aleyhisselam ve bazı yakınlarının vefatı gibi konularda bilgiler verilir. Şair süslü sanatlı üslup yerine halkın anlayacağı sade bir dil kullanmıştır. Kaygulu Halil Efendi'nin gayesi sanat yapmaktan çok İslamiyet'in temel bilgilerini insanlara aktarmaktır. Hâdi'l-uşşâk yazıldığı dönemde şeyhülislam ve ulemasınca "İkinci Muhammediye" olarak nitelendirilmiş, 1856 yılında yapılan taş baskısında da "İkinci Muhammediye" başlığı ile yayımlanmıştır. Muhammediye Yazıcıoğlu Mehmed tarafından 1449'da yazılmış, Balkanlar'dan Kırım'a, İstanbul'dan Mısır'a kadar bütün Osmanlı coğrafyasında toplumun tüm kesimlerince sevilmiş bir eserdir. Yüzyıllar boyunca camilerde, mescitlerde, tekke ve dergâhlarda, evlerde başucu kitabı olmuş; kutsal gecelerde, Ramazanlarda, düğünlerde mevlit gibi okunmuştur. Öyle ki Muhammediye okuyuculuğu bir meslek olarak ortaya çıkmıştır. Eser Osmanlı halkının edebiyat ve din kültürünün önemli bir parçası olmuştur. Böylesine önemli bir eserin ardından ona nazire ve şerh şeklinde ya da onunla benzer yapıda, bazılar aynı adda, pek çok eser ortaya konmuştur. Burada şunu da belirtmek gerekir ki bu eserlerin hiçbirisi Muhammediye'nin şöhretine ulaşamamış, hepsi onun gölgesinde kalmıştır. Muhammediye etkisinde oluşturulan eserlerden biri de ondan 367 yıl sonra Kaygulu Halil Efendi tarafından yazılan Hâdi'l-uşşâk'tır. Bu çalışmada Hâdi'l-uşşâk'taki Muhammediye etkilerinin ortaya konması ve Muhammediye tipinde yazılmış eserler listesine yeni bir katkı sağlanması amaçlanmıştır. Muhammediye ve Hâdi'l-uşşâk arasında nazım biçimi, uyak düzeni, ölçü gibi şekil bakımından benzerlikler vardır. İçerik bakımından benzerliklerde ise iki eserde 11 ortak konu başlığının bulunması yanında pek çok benzer anlatım mevcuttur. Fahreddin Râzî'nin Tefsîr-i Kebîr'i, Ebu'l-Leys Semerkandî'nin Tefsîr-i Kur'ân'ı, Gazzâlî'nin İhyâü Ulûmüddîn'i her iki eserde zikredilen ortak kaynaklardır. Konu olarak iki eser arasında benzerlikler yanında farklılıklar da vardır. Muhammediye bir siyer özelliği gösterirken Hâdi'l-uşşâk'ta siyer bilgilerinin yanında ilmi hâl konuları da yer alır. İman ve ibadetle ilgili temel bilgiler okuyuculara aktarılır. Müellif, Hâdi'l-uşşâk'ta hadis ve tefsir başta olmak üzere dinî literatürün temel kaynaklarından ve tasavvuf ulularından isim vererek alıntılar yapmıştır. Yazıcıoğlu ve Muhammediye'den isim zikrederek bahsetmeye de Kaygulu Halil Efendi'nin, üzerine çok sayıda nazire ve şerh yazılan, kendisinden sonra adeta bir tür yaratan Muhammediye'den nazım biçimi, uyak tercihleri, muhteva, dil ve anlatım, kelime kadrosu gibi yönlerden etkilendiği açıktır. Buradan hareketle bu çalışmanın amacı, Muhammediye'nin edebiyatımızdaki tesir alanını inceleyip ona yazılan nazireleri ele almak, Muhammediye etkisinin Hâdi'l-uşşâk'ta ne şekilde yer aldığını tespit etmektir. Bu çalışma neticesinde, eserin günümüze dek bilinen fakat üzerinde ilmi herhangi bir inceleme yapılmamış yönü aydınlatma kavuşacaktır.

Anahtar Kelimeler

Eski Türk Edebiyatı, tasavvuf, mesnevi, Muhammediye, Kaygulu Halil, Hâdi'l-uşşâk

Atıf Bilgisi

Beğenmez, Nuh Mustafa-Tavukçuoğlu, Orhan Kemâl. "Kaygulu Halil Efendi'nin Hâdi'l-uşşâk Adlı Eserinde Muhammediye Etkisi". *Rize İlahiyat Dergisi* 28 (Nisan 2025), 295-312.

<https://doi.org/10.32950/rid.1609150>

Yayın Bilgileri

Türü	Araştırma Makalesi	Değerlendirme: İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körlleme
Süreç Bilgileri	Geliş Tarihi: 29.12.2024	Kabul Tarihi: 09.04.2025
Etik Beyan	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur. "Bu makale T.C. Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Lisansüstü Programları için Genel İlkeler 20. Madde gereği Prof. Dr. Orhan Kemâl Tavukçuoğlu danışmanlığında Nuh Mustafa Beğenmez tarafından hazırlanmakta olan "Kaygulu Halil Efendi - Hâdi'l-uşşâk (İnceleme-Metin-Sözlük-Dizin)" başlıklı doktora tezinden üretilmiştir."	Yayın Tarihi: 20.04.2025
Etik Kurul İzni	Bu çalışma etik kurul izni gerektirmemektedir.	
Benzerlik Taraması	Yapıldı – iThenticate	Etik Bildirim: ilahiyatdergi@erdogan.edu.tr
Yazar Katkı Düzeyleri	Sorumlu yazar (NMB) %70, yazar (OKT) %30.	
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.	
Finansman	Bu çalışmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.	
Telif Hakkı & Lisans	Yazarlar dergide yayımlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.	

rd
Dizinlenme Bilgisi

ULAKBİM
TRTizin

philosophy

ERIH PLUS
EUROPEAN REFERENCE INSTITUTE FOR THE
HUMANITIES AND SOCIAL SCIENCES

EBSCO

DOAJ

The Muhammediye Influence in Kaygulu Halil Efendi's Work *Hâdi'l-uşşâk*

Nuh Mustafa BEĞENMEZ | <https://orcid.org/0009-0007-8782-0309>

PhD Candidate | Corresponding Author | mustafabegenmez@gmail.com

Recep Tayyip Erdoğan University | <https://ror.org/01zx17h33>

Old Turkish Literature | Rize, Türkiye

Orhan Kemâl TAVUKÇUOĞLU | <https://orcid.org/0000-0002-9105-1588>

Prof. Dr. | Author | okemal.tavukcu@erdogan.edu.tr

Recep Tayyip Erdoğan University | <https://ror.org/01zx17h33>

Old Turkish Literature | Rize, Türkiye

Abstract

Hâdi'l-uşşâk is a religious poetic work by Kaygulu Halil Efendi, a sheikh of the order who lived in Bursa between 1758-1820. The poet produced works that were a continuation of the Yunus Emre, Hacı Bayram-ı Veli, Eşrefoğlu Rûmî, Niyâzî-i Mîsrî school, whose roots go back to Hoca Ahmet Yesevî from Turkestan. The Kaygulu Dervish Lodge, which he founded, served as a spiritual center for people until 1925, when the lodges and dervish lodges were closed. Kaygulu Halil Efendi has six poetic and one prose work. *Hâdi'l-uşşâk* was highly appreciated during and after its writing, and the sultan of the period, Mahmud II, and the sheikh-ul-islam sent letters to congratulate the poet. *Hâdi'l-uşşâk* was described as "Second Muhammediye" by the sheikh-ul-islam and the ulema when it was written, and was published with the title "Second Muhammediye" in the lithograph made in 1856. Muhammediye was written by Yazıcıoğlu Mehmed in 1449, and is a work loved by all segments of society in the entire Ottoman geography from the Balkans to Crimea, from Istanbul to Egypt. It became a bedside book in mosques, mescits, dervish lodges and dervish lodges, and homes; it was read like a mevlid on holy nights, during Ramadan, and at weddings. So much so that a profession called Muhammediye reading emerged. Muhammediye became an important part of the literary and religious culture of the Ottoman people. After such an important work, many works were produced in the form of nazire and commentary or similar to it, some with the same name. It should also be noted here that none of these works reached the fame of Muhammediye, all of them fell behind it. There are similarities between Muhammediye and *Hâdi'l-uşşâk* in terms of form, such as verse form, rhyme scheme, and meter. In terms of content, there are 11 common topics in the two works, as well as many similar narratives. Fakhr al-Dîn Râzî's Tafsîr-i Kebîr, Ebu'l-Leys Samarqandî's Tafsîr-ul-Kuran, and Ghazâlî's İhyâu Ulumiddîn are common sources cited in both works. In terms of subject matter, there are similarities as well as differences between the two works. In *Hâdi'l-uşşâk*, the author quotes from the basic sources of religious literature, especially hadith and tafsîr, and from the great figures of Sufism, naming them. Although he does not mention Yazıcıoğlu and Muhammediye by name, it is clear that Kaygulu Halil Efendi was influenced by Muhammediye, which created a genre after him and on which many nazires and commentaries were written, in terms of verse style, rhyme preferences, content, language and expression, and vocabulary. Starting from this point, the aim of this study is to examine the area of influence of Muhammediye in our literature, to examine the nazires written for him, and to determine how the Muhammediye effect took place in *Hâdi'l-uşşâk*. As a result of this study, the aspect of the work that is known to date but has not been subject to any scientific study will be illuminated.

Keywords

Old Turkish Literature, Sufism, Maṭṭnawî, Muhammediye, Kaygulu Halil, *Hâdi'l-uşşâk*

Citation

Beğenmez, Nuh Mustafa-Tavukçuoğlu, Orhan Kemâl. "The Muhammediye Influence in Kaygulu Halil Efendi's Work *Hâdi'l-uşşâk*". *Rize Theology Journal* 28 (April 2025), 295-312.

<https://doi.org/10.32950/rid.1609150>

Publication Information

Type

Research Article

Peer-Review: Double anonymized - Two External

Process Information

Date of Submission: 29.12.2024

Date of Acceptance: 09.04.2025

Date of Publication: 20.04.2025

Ethical Statement

It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited. "This article is derived from the doctoral dissertation titled Kaygulu Halil Efendi - *Hâdi'l-uşşâk* (Critical Study, Text, Glossary, and Index), which is being prepared by Nuh Mustafa Beğenmez under the supervision of Prof. Dr. Orhan Kemâl Tavukçuoğlu in accordance with Article 20 of the General Principles for Graduate Programs of the Republic of Türkiye Recep Tayyip Erdoğan University."

Ethics Committee Approval

Ethics committee approval is not required for this study.

Plagiarism Checks

Yes – iThenticate

Complaints: ilahiyatdergi@erdogan.edu.tr

Auth. Contribution Rates

Corresponding author (NMB) %70 , author (OKT) %30.

Conflicts of Interest

The author(s) has no conflict of interest to declare.

Grant Support

The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.

Copyright & License

Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

Abstracting and Indexes

Giriş

IX. yüzyıldan itibaren Türklerin gruplar halinde İslam'a geçişleriyle birlikte bu yeni dinin kurallarını öğrenme ihtiyacı hasıl olmuştur. Muhakkak ki İslam'ı en güzel şekilde yaşamak için Kur'an'ı tam ve doğru anlamak ve Muhammed Aleyhisselam'ın hayatını, düşünce yapısını iyi öğrenmek gerekir. Buradan hareketle Kur'an'ı açıklayan ve Muhammed Aleyhisselam'ın hayatını anlatan eserler ortaya çıkmış, bu amaç uzun asırlar boyunca edebiyatımızın ana çizgisini oluşturmuştur. XV. yüzyılın ortalarında Yazıcıoğlu Mehmed tarafından telif edilen *Muhammediye* bu çizgide oluşturulan manzum eserlerin en önde gelenlerindendir. Zorlama kafiye kelimeleri bir kenara bırakıldığında sade bir üslûpla yazılmış olması, dilinin Türkçe olması ve ehl-i sünnet çizgisinde muhtevâ taşıması gibi yönleri eserin toplumca benimsenmesinde etkili olmuştur. Bu bakımdan *Muhammediye* Osmanlı ve Türkistan coğrafyasında İslâmî kültüre katkısı sebebiyle edebiyat tarihi ve İslam tarihi için önemli bir eserdir.¹ Böylesine etkili ve önemli bir eserden sonra ona şerh, nazire şeklinde ya da onunla aynı yapıda pek çok eser telif edilmiştir. 1758-1820 yılları arasında Bursa'da yaşayan tarikat şeyhi Kaygulu Halil Efendi'nin *Hâdi'l-uşşâk* adlı eseri de bu minvalde oluşturulmuş eserlerden biridir.

Kaygulu Halil Efendi, Orhan Gazi'nin (öl. 1362) emirlerinden Rumeli Fatihî Süleyman Paşa'nın yardımcısı Kaygulu Bey'in soyundan gelir. Kaygulu Bey'in babası Ali, Horasan'dan Konya'ya, oradan da Bursa'ya gelmiştir. Kaygulu Bey, Orhan Gazi tarafından kendisine mülk olarak verilen Orhaneli'ne (Atranos) bağlı Sırlı köyüne yerleşmiştir. Kaygulu Bey'in mezarı Bursa Muradiye Mezarlığı'nda olup yeri belli değildir. Kaygulu Halil Efendi'nin babası ise Cebel-i Cedîd'de İlbise kazasına bağlı Beg köyünden Halvetiyye tarikatının Şabaniyye koluna bağlı Şeyh Ali Efendi'dir. Kaygulu Halil Efendi 1172/1758 yılında bu köyde dünyaya gelmiştir. Aynı yıl Bursa'ya hicret eden Ali Efendi, Alacahırka Mahallesi'ne yerleşmiş, kendisine mahalle camisinde imamlık görevi verilmiş, 1179/1765 senesinde burada vefat etmiştir.²

Kaygulu Halil Efendi, babasının vefatından sonra bir süre Kur'an-ı Kerim eğitimi almış, ayrıca Ulucami yanındaki Musalla Medresesinde eğitimine devam etmiştir. Burada dört yıl Arabî ilimler tahsil eden Kaygulu Halil, on dört yaşındayken kürsiye çıkıp tefsir, hadis ve fıkıh anlatarak bu konularda sorulan soruları cevaplayabilme yetkinliğine ulaşmıştır. Kaygulu Halil Efendi yirmi yaşındayken Orhaneli'nin Armutçuk köyünde irşat faaliyeti yürüten Şeyh Osman Efendi'nin halifelerinden, Harmancık kazasına bağlı Sırlı köyünde mukim "Sırlılı İhtiyar, Kurtçu Mehmed Efendi, Kurtçu Dede" olarak da şöhret bulmuş olan Sırlılı Pir Muhammed Efendi'ye intisap etmiştir. Sırlılı Pir Muhammed Efendi ölümünden hemen önce 13 Şâbân 1199/21 Haziran 1785 tarihinde, yedi yıldır kendisine hizmet eden Kaygulu Halil Efendi'ye taç ve hırka giydirerek halifelik görevini vermiştir. Bunun üzerine Bursa'ya hicret eden Kaygulu Halil Efendi, Hasanpaşa Mahallesi'nde Deveciler Kabristanı yanındaki evini vakfederek dostlarının da yardımıyla burayı bir zaviyeye çevirmiştir. Burada kanaatkârlık içinde yaşayıp penbe-dûzîlik (pamuklu dokumacılığı) sanatı icra ederek geçimini sağlamış, öte yandan da irşat ve tarikat faaliyetlerini sürdürmüştür. 8 Ramazan 1235/19 Haziran 1820 tarihinde zikirle meşgul iken vefat etmiş, dergâhının içinde yer alan türbesine defnedilmiştir.³

Kaygulu Halil Efendi rint, kalender meşrep, fakirleri doyuran, kimseye yüz suyu dökmeyen, insanlara ümit bağlamayı Allah'a tevekkül eden, geceleri kabir ziyaretlerinde bulunan, zaviyesini fakir ve gariplere yuva yapmış, burada gecelerini dervişleri ve müntesipleriyle sohbet, muhabbet ve zikirle geçiren Hak aşığı bir insandır. Nefesi hastalara şifa, zaviyesi dertlilere şifahane ve sığınak olmuştur.⁴

Kaygulu Halil Efendi'nin şiirinin temelinde insanlara itikad, ibadeti, İslâmî geleneği tanıtmaya ve yaşatmaya amacı vardır. Şiiri insanlara dinî ahlaki öğütler vermek için bir araç olarak görmektedir. Tüm eserlerinde toplumun geniş kesimlerine sade, anlaşılır halk diliyle hitap etmesi onun tarikat şeyhliğini şairliğinden ön planda tuttuğunu göstermektedir. Şairane söyleyişe ve söz sanatlarına meyilemeyen, vezin, kafiye gibi biçimsel unsurlara ehemmiyet vermeyen Kaygulu Halil Efendi, dil ve eda bakımından saz şiirine ve halk ruhuna çok yakın, tasavvufta Yûnus geleneğine bağlı, samimi bir şahsiyettir.⁵

¹ Ahmet Akkuş, *Yazıcıoğlu Muhammed ve Muhammediye Adlı Eserinin Kültür Tarihimizdeki Yeri* (Rize: Rize Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2010), 11.

² Mehmed Şemseddin, *Bursa Dergâhları Yâdigâr-ı Şemsî I-II* haz. Mustafa Kara - Kadir Atlansoy (Bursa: Uludağ Yayınları, 1997), 102-103.

³ Mehmed Şemseddin, *Bursa Dergâhları Yâdigâr-ı Şemsî*, 471; Hasan Turyan, *Bursa Evliyalari ve Tarihi Eserleri*, 102-103; İlhan Yardımcı, *Bursa Tarihinden Çizgiler ve Bursa Evliyalari*, (İstanbul: TÜRDAV Yayınları, 1976), 275; Kâmil Kepecioğlu, *Bursa Kütüğü*, (Bursa: Bursa Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 2010), 3/30; Ömer Faruk Dinçel, *Arşiv Vesikalarına Göre Bursa Dağ Yöresi 1* (Bursa: 4renk Baskı Dijital Merkezi, 2021), 30; Kaygulu Halil, *Divan-ı Kaygulu Efendi* (b.y.: y.y., 1272/1855), 2, (Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Mahmut Efendi Koleksiyonu, No: 03863).

⁴ Bilal Güzel, *Mehmed Fahreddin Bursavî ve Gülzâr-ı İrfân İsimli Biyografik Eseri (İnceleme-Metin-Dizin)* (Ankara: Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2021), 361.

⁵ Vasfi Mahir Kocatürk, *Büyük Türk Edebiyatı Tarihi Başlangıçtan Bugüne Kadar Türk Edebiyatının Tarihi, Tahlili ve Tenkidi*, (İstanbul: İstanbul Kültür Üniversitesi Yayınevi, 2018), 535.

Kaygulu Halil Efendi'nin *Dîvân*, *Divân-ı Kaygulu Efendi*, *Divân-ı Salis*, *Mezbûrâtü'l-hakâyık*, *Mecmua-yı İlâhiyât*, *Hâdi'l-uşşâk* olmak üzere altı adet manzum eseri ve *Velâyetnâme* adında bir mensur eseri bulunmaktadır. Bunlar arasında *Hâdi'l-uşşâk*, belli bir tertip şekli olması ve özgünlüğü yönüyle şairin diğer eserlerinden ayrılır. Kaygulu Halil Efendi'nin eserleri arasında *Hâdi'l-uşşâk*'ın özel bir yerinin olduğu, eserin *Sebeb-i Telif* bölümündeki, yazılma sürecinin ayrıntılı olarak verildiği, beyitlerden anlaşılmaktadır. Şeyhinin vefatından sonra eseri yazmaya başladığını ancak vakit bulamadığından yazamadığını, insanların kitabın tamamlanması için ısrar ettiklerini, nihayet Şeyhülislam'ın nazarı ve himmetiyle eseri tamamladığını anlatmaktadır.

Hâdi'l-uşşâk'ın biri Bursa İnebey Yazma Eser Kütüphanesi Genel Kitaplığı No: 4939'da kayıtlı, diğeri Hacı Selim Ağa Yazma Eser Kütüphanesi Hüdayi Efendi Koleksiyonu No: 00292'de kayıtlı olmak üzere iki yazma nüshası bulunmaktadır. Ayrıca eserin 1273/1856 yılında taş baskısı da yapılmıştır.

Şairin eserlerinden *Hâdi'l-uşşâk*, mesnevi türünün hece ölçüsüyle yazılmış ender örneklerindendir. Mesnevi uyaklı, kısa kalıplı manzumeler ve kaside uyaklı uzun kalıplı manzumelerin nöbetleşe kullanıldığı, kendine özgü bir yapıya sahip eserde mesnevi uyak düzenli manzumelerde hecenin ölçüsünün 8'li ve 11'li kısa kalıpları, kaside uyaklı manzumelerde ise hece ölçüsünün 14'lü ve 16'lı uzun kalıpları kullanılmıştır. Eserdeki 196 manzumenin 62'si ayet ile başlamakta, 65'i hadis ile başlamakta, 36'sı sahabe ve din büyüklerinin vezirleri ya da dua ile başlamakta, 33'ü ise doğrudan başlamakta. Manzumeler, başlarında yer alan ayet ve hadislerin tefsiri niteliğindedir. Muhteva olarak eserde tevbe, kelime-i tevhid, salavat, Receb-i şerif, Ramazan-ı şerif, kurban, salat, İslam'a lazım bilmesi, tethirü'l-vücûd, ehl-i sabır, sure-i Tebbet, sure-i İhlâs, vefat-ı nebi, vefat-ı Ebu Bekir, sırat vb. 64 başlık bulunmaktadır. İnebey Yazma Eser Kütüphanesi nüshasında 7911, Hacı Selim Ağa Kütüphanesi nüshasında 7931 ve taş baskısında 7908 beyit bulunmaktadır. *Hâdi'l-uşşâk*'ın içerisinde lirik manzume örnekleri olsa da çoğunluk öğretici manzumelerden oluşmaktadır. Bunun sonucu olarak eserde didaktik ve kuru bir dil; duygusal derinlikten, özgünlükten uzak, çağrışım yönü zayıf bir anlatım hâkimdir. Eserin dikkat çekici bir yönü de ağır özellikleri taşıyan ifadeler açısından zengin olmasıdır. Bu nedenle 19. yüzyıl standart Türkçesinde görmeye alışık olmadığımız, Eski Anadolu Türkçesi Dönemi'ne ait "anna, benne, bung (günleri), Çalap, dinne, durur, eyt-, koç-, (gözünü) ır-, ırgür-, yarlığa-, herkankı, kankısı, sağışınca, tamu, uçmak; aray-iben, otur-uben, çal-gil, çık-ısar, duy-undı, uyar-ındı, geli-yorur, ire-vüz, olma-gıl, ol-ısar" örneklerindeki gibi kelimelere ve eklere sıkça rastlanmaktadır.

Kaygulu Halil Efendi'nin, Yûnus Emre (öl. 1320), Âşık Paşa (öl. 1332), Süleyman Çelebi (öl. 1422), Yazıcıoğlu Mehmed (öl. 1451), Hüdâyî (öl. 1628), Niyâzî-i Mısırî (öl. 1694) gibi şairlerin yolunu izlediği, onlarla müktesebatını zenginleştirdiği açıktır. Şair, *Dîvân-ı Sâlis*'indeki bir şiirinde Yûnus Emre'ye ve Niyâzî-i Mısırî'ye olan sevgisini açıkça dile getirmiş ve onların üslubunu benimsediğini ifade etmiştir.

Telif edildiği 19. yüzyılın başında çok takdir gören eserin tamamlanması vesilesiyle müellifi Kaygulu Halil Efendi'ye dönemin padişahı II. Mahmud bir mektup, şeyhülislam ise bir muhabbetname göndermiştir. *Hâdi'l-uşşâk*'ın İnebey nüshasının 2b varlığında yer alan bu muhabbetnamede Şeyhülislam ve devir ulemasının eser için "Muhammediye-i sâni" tabirini kullandıkları bildirilir.⁶ Eser, yazıldığı dönemde ve sonrasında "İkinci Muhammediye" olarak şöhret bulmuştur. Taş baskının başlığında eser "Hâdi'l-uşşâk Muhammediye-i Sâni" olarak adlandırılmıştır. Yine eserin taş baskısı, *Cerîde-i Havadis* gazetesinin 1857 yılı, 833. sayısında çıkan ilanda "Muhammediye-i Sâni" olarak vasıflandırılmıştır.⁷ Bu açıdan bakıldığında *Hâdi'l-uşşâk* da *Muhammediye* gibi hem bir siyer hem de bir dinî bilgiler kitabıdır ve tür bakımından Yazıcıoğlu Mehmed'in *Muhammediye*'si ile büyük benzerlik göstermektedir.

Literatürde Yazıcıoğlu'nun *Muhammediye*'si üzerine farklı açılardan pek çok çalışma yapıldığı görülmektedir. Âmil Çelebioğlu'nun "Muhammediye-Yazıcıoğlu Mehmed" adlı çalışması⁸ bunlar arasında en meşhur olanıdır. Çelebioğlu geniş bir inceleme ile eserin günümüz alfabesine çevirisini yapmıştır. Osmanlı edebiyat tarihi literatürüne bakıldığında zaman Yazıcıoğlu'nun *Muhammediye*'sinden önce bu türde bir eser yokken sonrasında bu adda ve yapıda pek çok eser ortaya konmuştur. Yapılan çalışmalarla bir eserin kendisinden sonraki dönemlere olan etkisini, eserler arasındaki bağlantıyı ve gelişim seyrini ortaya çıkarmak edebiyat tarihimizin daha da aydınlatılmasına katkı sağlayacaktır.

Temel problemini "Osmanlı toplumunun yaygın dini eğitime, kültür hayatına çok büyük etkisi olan ve kendisinden sonra pek çok

⁶ Ek 1'de yer alan Şeyhülislam'ın Kaygulu Halil'e gönderdiği mektup ve muhabbetname şu şekildedir: "Şeyhül-İslâm Efendi ve Reisül-ulemâ ve müderris-i âmiller *Hâdi'l-uşşâk*[a] nazar buyurdıklarında cümlesi Muhammediye-i sâni buyurmuşlardır. El-hamdu li'llâh e's-şükri li'llâh himmet-i veliyyu'llâh, şefâat-i Resûlu'llâh, inâyet-i hidâyetu'llâh, el-hamdulillâhi Teâlâ bi-hurmet-i Resûlu'llâh ve medh mülâzımlar ve âlimler ve kâmiller ve âmiller ve âşıklar ve sâdıklar böyle aşkile şevkile derdile sâdıkle bu nazm-ı şerifi okuyup tarafımıza Şeyhül-İslâm Efendi muhabbetnâmeleriyle cümle cem idüp mualace göndermişlerdir. Hamduli'llâh, şükri'llâh." Kaygulu Halil, *Hâdi'l-uşşâk* (Bursa: İnebey Yazma Eser Kütüphanesi, Genel, 4939), 2b.

⁷ Ek 2'de yer alan *Cerîde-i Havadis* gazetesinin 1857 yıl ve 833 numaralı sayısında *Hâdi'l-uşşâk* için verilen ilan şu şekildedir: "Meşâyih-ı izâmdan Burûsevi Şeyh Kaygulu kudde sirruh hazretlerinin silk-i meânîye tazîm buyurmuş oldukları *Hâdi'l-uşşâk* ismiyle be-nâm Muhammediye-i Sâni bu kerre harekeli olarak tab u temsîl kılınıp mücellidi seksen beş ve eczâsı yetmiş beş guruşa olup sahâf cârşısında İgnebolulu Muhammed Efendi dükkânında fîrûht olunmaktadır." *Cerîde-i Havadis*, "İlan", (1273/1857, 833. sayı), 3.

⁸ Âmil Çelebioğlu, *Muhammediye Yazıcıoğlu Mehmed* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2022).

eseri tesiri altına almış olan Yazıcıoğlu'nun *Muhammediye*'sinin *Hâdi'l-uşşâk* üzerindeki etkisi ne mahiyettedir?" sorusunun oluşturduğu bu çalışmanın literatürümüze katkı sağlaması umulmaktadır. *Muhammediye*'nin *Hâdi'l-uşşâk* üzerindeki etkisini sistemli bir şekilde incelemek amacıyla iki eser "nazım biçimi, beyit sayısı, ölçü, uyak, dil ve anlatım, muhteva, konu başlıkları, manzumelerde yer alan benzer anlatımlar, kaynaklar, ayet ve hadis kullanımı" bakımından ayrı ayrı karşılaştırılacaktır.

1. Yazıcıoğlu Mehmed ve *Muhammediye*'si

Muhammediye 15. asır Osmanlı âlimlerinden Yazıcıoğlu Mehmed (öl. 855/1451) tarafından kaleme alınmış, toplumumuzun dinî ve edebî hayatında yer etmiş en önemli manzum eserlerdendir. Yazıcıoğlu Mehmed eseri Cemaziyelahir 853/Ağustos 1449 tarihinde Gelibolu'da tamamlamıştır. Müellif "*Yenile mevlidim çıksın cihâna / Eğerci söylenir dehren-fe-dehrâ*" beytiyle, na't diye nitelendirdiği eserinin aynı zamanda mevlid özelliği taşıdığına işaret etmektedir.⁹ Muhammediye Osmanlı toplumunun her kesiminde yüzyıllarca okunmuş, benimsenmiş, sevilmiş bir eserdir. Evliya Çelebi'nin *Seyahatname*'sine göre 17. yüzyılın ortalarında Anadolu'da halk arasında tartışmasız en çok okunan ve ezberlenen kitapların başında geliyordu.¹⁰ Yine Evliya Çelebi *Muhammediye*'nin Manisa ve Kütahya çevresi; Sivas, Tokat ve Amasya civarı; Ankara, Bolu ve Kayseri halkı arasında ezbere bilindiğini de kaydeder.¹¹ Mevritlerde yer alan bütün bölümleri içeren ve dinî törenlerde mevlit gibi okunduğu bilinen eser siyer-mevlitler arasına girecek dinî-destanî bir muhteva taşımaktadır. Eser Anadolu ve Rumeli'nin yanı sıra Kırım'da, Kazan'da ve Başkurt Türkleri arasında da büyük bir kutsiyet kazanmıştır.¹² *Muhammediye* asırlarca Türk toplumunun her kesiminde, siyer başta olmak üzere, dinî eğitimin şekillenmesinde etkili olmuştur.

Muhammediye'nin bazı kısımlarının bestelenmiş olması,¹³ Muhammediyehan olarak adlandırılan kişilerce tekkelerde ve camilerde okunmuş olması konuyu musiki alanıyla da ilgili hale getirmektedir. Silistre'de İvaz Paşa Vakfı'ndan günlük bir akçenin ikindi namazından sonra Muhammediye'nin okunması için vakfedildiği, Keresteci Ali Çelebi b. Hasan vakfından ayrılan para ile Kasap İlyas Camii'nde sabah namazından sonra "salih ve mütedeyyin bir kimsenin hüsn-i savtla okuması" için vakıftan para ayrıldığını, Rodoşçuk'da el-Hac Ahmed b. Mehmed Vakfı'ndan sabah namazından sonra Muhammed Efendi'nin "kitâb-ı manzûm ve ma'rûfundan hasbe'l-mu'tâd" kıraat edilmesi için tahsisat ayrıldığı görülmektedir.¹⁴ Eser Türk milletinin samimi Allah inancının, derin Peygamber sevgisinin hem göstergesi hem oluşturucusudur. *Muhammediye* sade ve samimi ifadesi, akıcı üslûbu ve halk dilinden tabirleriyle asırlardan beri geniş halk kitleleri üzerinde etkili olmuştur. Medreselerde, tekkelerde, kahvehanelerde, camilerde, köy odalarında da muhafaza edilmiş; halkın daha iyi vakit geçirmesi için toplantılarda okunup dinlenmiş,¹⁵ bu suretle yaygın din eğitiminin dayandığı en mühim eserlerden biri olarak kabul edilmiştir. Yazıcıoğlu eserde hem kitabî şeriati hem de tasavvufî gizemli bir dünya görüşünü dile getirmektedir. Bu ikili görüş eserin olumsuz tepkilerden korunmasını sağlamış olmalıdır. Tereke kayıtlarından yola çıkarak ulemanın *Muhammediye*'ye çok rağbet ettiğini söyleyemsek de eserin herhangi bir tartışmada hafife alındığını ya da okunmamasının tavsiye edildiğini bilmiyoruz.¹⁶ *Muhammediye* ve benzeri kitapların, halkın dindarlık oranının artmasına ve Peygamber sevgisini geliştirmeye yönelik olumlu katkılarının büyük olmasının yanında bu tür eserlerde, Hz. Peygamber'in sahih sünnetiyle tamamen çelişen bir kısım rivayetlere yer verilmiş olduğunun da altı çizilmelidir. Bu konuda tenkitlerin temel noktasını, *Muhammediye* türü eserlerin toplumda teslimiyetçi bir anlayışı tesis ettikleri ve başta din eğitimi olmak üzere çeşitli açılardan topluma zarar verdikleri yönündeki düşünceler oluşturmaktadır.¹⁷

15. yüzyıl Anadolu Türkçesi için zengin bir dil malzemesine sahip olan *Muhammediye*'nin müellif hattı harekeli nüshası Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşiv ve Neşriyat Müdürlüğü Kütüphanesindedir (nr. 431/A). İstanbul'da otuz ikisi Süleymaniye Kütüphanesinde olmak üzere elli sekiz tam, yedi eksik nüshası tespit edilmiştir. Bunların dışında Anadolu kütüphanelerinde otuzdan fazla, Kahire, Londra ve Vatikan kütüphanelerinde onu aşkın yazması bulunmaktadır. Matbaanın ülkemize girmesiyle birlikte ilk olarak 1843'te Bab-ı Seraskerî'de ardından 1848'de Matbaa-i Amire'de taş baskısı yapılmıştır. *Muhammediye*'nin

⁹ Mustafa İsmet Uzun, "Muhammediye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara TDV Yayınları, 2020), 30/583.

¹⁰ Hakan Karateke - Hatice Aynur, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nin Yazılı Kaynakları* (Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları, 2012), 206.

¹¹ Mehmet Sait Çalka, "Yazıcıoğlu Mehmed'in Muhammediye'sinde Dinî ve Edebî Kaynaklar", *Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi* 5/12 (Temmuz 2018), 34.

¹² Fuat Köprülü, *Eski Şairlerimiz Divan Edebiyatı Antolojisi* (İstanbul: Muallim Ahmet Halit Kitaphanesi, 1934), 68.

¹³ Sadeddin Nuzhet Ergun, *Türk Musikisi Antolojisi II* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1942), 657.

¹⁴ Abdullah Uğur, "Ekberî Düşüncenin Yayılmasında Bir Araç Olarak Edebiyat: Mevlid, Muhammediye ve Envârü'l-âşîkîn", *Osmanlı'da İlm-i Tasavvuf*, ed. Ercan Alkan - Osman Sacid Arı (İstanbul: İSAR Yayınları, 2018), 87.

¹⁵ Zehra Öztürk, "Eğitim Tarihimizde Okuma Toplantılarının Yeri ve Okunan Kitaplar", *Değerler Eğitimi Dergisi* 1/4 (2003), 137.

¹⁶ Karateke - Aynur, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nin Yazılı Kaynakları*, 207.

¹⁷ Fehmi Yavuz, *Din Eğitimi ve Toplumumuz* (Ankara: Sevinç Matbaası, 1969), 18.

tezhipli, desenli, resimli, minyatürlü nüshaları ve birçok tıpkıbasımı vardır.¹⁸ *Muhammediye* Âmil Çelebioğlu tarafından 1971 yılında doktora tezi olarak hazırlanmıştır. Çelebioğlu, 9008 beyitlik eseri günümüz alfabesine çevirmiş, çalışmanın başına ayrıntılı bir inceleme bölümü eklemiş, Yazıcıoğlu Mehmed'in hayatı, eserleri, edebi ve tasavvufi şahsiyeti hakkında ayrıntılı bilgiler vermiştir. Bu çalışma 1996 yılında MEB Yayınları tarafından, 2018 yılında Dergâh Yayınları tarafından basılmıştır. Abdülkadir Akçiçek ise eseri *İzahlı Muhammediye* adıyla nesre çevirerek yayımlamıştır. Yazıldığı tarihten günümüze dek çok sevilen eser çeşitli yönleriyle bunlardan başka pek çok bilimsel araştırmaya konu olmuştur.¹⁹

2. Muhammediye'ye Yapılan Şerh ve Nazireler

Muhammediye'den önce bu tipte ve hacimde bir eserle karşılaşılmasına rağmen *Muhammediye*'den sonra bunların çoğalmasının orijinalliğini ve tesir sahasının genişliğini gösterir. Telif tarihinden günümüze dek *Muhammediye*'nin çok sevilen, çok okunan bir kitap olması ona yapılan nazire ve şerhlerin yaygınlığı sonucunu doğurmaktadır. *Muhammediye* ile aynı tertipte, aynı muhtevada, aynı isimde eserler ortaya konmuştur. Aşağıda bu eserlerden ana hatlarıyla bahsedilecektir.

2.1. Amasyalı Münîrî'nin *Siyer-i Nebî'si*

1502 yılında Amasyalı Münîrî İbrahim Çelebi tarafından kaleme alınan eser 32475 beyitten oluşmasıyla edebiyatımızdaki en hacimli siyerlerdendir. Mesnevi nazım şekli ile yazılan eser yedi ciltten oluşmaktadır. Eserin bilinen tek nüshası Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Koşuşlar Kitaplığında 1038/337 numarada kayıtlıdır.²⁰

2.2. Kastamonulu Yûsuf'un *Muhammediye'si*

Yazıcıoğlu'nun *Muhammediye*'sinden yaklaşık 60 yıl sonra 1508'de kaleme alınmıştır. Kataloglarda *Manzûme-i Mev'ize*, *Nazîre-i Muhammediye* ve *Muhammediye* olarak geçer. Bazı kaynaklarda belirtildiği gibi Yûsuf-ı Sîneçâk'ın ya da Yûsuf-ı Hakîkî'nin değildir. Sebeb-i telif bölümünde belirtildiğine göre Yazıcıoğlu'nun *Muhammediye*'sinin ağır ve anlaşılmaz bir dile sahip olduğu gerekçesiyle kaleme alınmıştır.²¹ Yazıcıoğlu'nun *Muhammediye'si* ile aynı tertip ve konu üzerinedir. Birçok yerde aynı ifadeler adeta sadeleştirilmiş gibiyse de orijinalindeki heyecan ve hassasiyet bunda yoktur. Herkesin kolay anlaması amacıyla sade bir Türkçe ile tek vezin üzerine yazılan eser 11690 beyitten oluşmaktadır.²²

2.3. Şeyh Kadı Mahmud'un *Muhammediye'si*

Bursa kadılığı ve Anadolu kazaskerliği yapan Şeyh Kadı Mahmud bin Muhammed Tanrıvermiş'in (öl. 922/1506) yazdığı *Muhammediye* naziresidir. Bazı yerlerde *Vesile* diye adlandırılan eser elli babdan oluşur. Eser Sultan II. Bayezid'e sunulmuştur. *Şekâik* ve *Keşfü'z-Zünûn*'da bahsi geçen eserin Koyunoğlu Müzesi Kütüphanesi 12125 numarada²³ ve Almanya Milli Kütüphanesinde Ms. or. quart. 1758 numarada nüshaları tespit edilmiştir.²⁴

2.4. Esîrî Mehmed Yusuf Efendi'nin *Muhammediye Şerhi*

Esîrî Mehmed Yusuf Efendi (öl. 1000/1591) tarafından Yazıcıoğlu'nun *Muhammediye'si* serbest şekilde sadeleştirilip nesre

¹⁸ Uzun, "Muhammediye", 30/584.

¹⁹ Muhammediye hakkında yapılan çalışmalar için bk. Abdülkadir Akçiçek, *Muhammediye*, (İstanbul: Kitabevi Yayınlar, 1984); Âgah Güçlü, *Muhammediye*, (İstanbul: İnkılap ve Aka Kitabevleri, 1969); Âmil Çelebioğlu, *Yazıcıoğlu Mehmed ve Muhammediyesi* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1971); Âmil Çelebioğlu, *Muhammediye*, (İstanbul: MEB Yayınlar, 1996); Âmil Çelebioğlu, *Muhammediye Yazıcıoğlu Mehmed* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2022); Havva Ergür Kutlu, *Muhammediye Üzerinde Yardımcı Fiil İncelemesi* (Denizli: Pamukkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1998); Abdülvehhap Öztürk, *Muhammediye* (İstanbul: Çelik Yayınevi, 2005); Ferhunde Göze Aslantaş, *Yazıcıoğlu Mehmed'in Muhammediye'si Üzerinde Dil Bilgisi Çalışması (İnceleme-Metin-İndeks 41b-80a)* (Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2007); Ahmet Akkuş, *Yazıcıoğlu Muhammed ve Muhammediye Adlı Eserinin Kültür Tarihimizdeki Yeri* (Rize: Rize Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2010); Fatih Gümüş, *Muhammediye Adlı Manzum Eserdeki Hadislerin Tahrir ve Değerlendirmesi* (Rize: Rize Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2011).

²⁰ Ahmet Kavaklıyazı, *Kastamonulu Yûsuf'un Muhammediyesi* (Konya: Palet Yayınları, 2019), 13.

²¹ Mehmet Sait Çalka, "Yazıcıoğlu Mehmed'in Muhammediye'sine Yazılmış Bir Nazire: Yusuf bin Sultan Şah'ın Muhammediye'si", *Hikmet - Akademik Edebiyat Dergisi* 4/8 (Bahar 2018), 81.

²² Âmil Çelebioğlu, *Muhammediye Yazıcıoğlu Mehmed* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2022), 184.

²³ Kavaklıyazı, *Kastamonulu Yûsuf'un Muhammediyesi*, 13.

²⁴ Abdullah Uğur, *Yazıcıoğlu Ahmed Bîcân Efendi ve Envârü'l-Âşîkân Adlı Eseri (İnceleme - Metin)* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Doktora Tezi, 2019), 34.

çevrilmiştir.²⁵ Esîrî, Yazıcıoğlu'nun *Muhammediye*'sini çok önemli bir eser olarak değerlendirmektedir fakat müellifin kafiye zoruyla anlaşılması güç kelimelere başvurmasından dolayı insanların bu eseri anlamakta zorlandığını düşünmüş, manzum eseri herkesin anlayabileceği açık bir dille nesre çevirerek yeniden yazmıştır.²⁶ Eser üzerine Nehri Aydınçe tarafından doktora tezi hazırlanmıştır.²⁷

2.5. Muhammediye Şerhi *Ferahu'r-rûh*

İsmail Hakkı Bursevî (öl. 1137/1726) tarafından yazılmış iki ciltlik bir şerhtir. Eser içerisinde İsmail Hakkı'ya ait bin kadar şiir bulunmaktadır.²⁸ Eserin pek çok istinsahı ve baskısı vardır. İsmail Hakkı'nın bu şerhi Mustafa Utku tarafından günümüz alfabesine çevrilmiş, 7 cilt olarak basılmıştır.

2.6. *Kaside-i Nûniye*

Seyyid Mehmed Nûrî'l-Arabî'nin halifelerinden Abdürrahîm Fedâî (öl. 1303/1886) tarafından yazılan eserdir. *Kaside-i Nûniye* bin beyit kadar olup güya Yazıcıoğlu'nun *Muhammediye*'si tanzire çalışılmıştır ve onunla aynı tarz ve vadidedir.²⁹ Eser günümüze ulaşmamıştır.³⁰

Bunlardan başka Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Hazine Kitaplığında 233 numaradaki *Manzum Sîrettü'n-Nebi Tercümesi*, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Emanet Hazinesi Kitaplığında 1155 numaradaki Seyyid İbrahim bin Mehmed Kâzım'ın *Siyer-i Nebî'si*, Hafız Mehmed Zühdi Efendi'nin *Nazmü'l-Siyer-i*, Abdurrahman adlı müellifin 1891'de basılmış *Siyerü'n-Nebî'si*,³¹ Hamdullah Hamdi'nin *Ahmediyye* veya *Muhammediyye*'si³² Yazıcıoğlu'nun *Muhammediye*'si etkisinde oluşturulan eserlere örnek olarak verilebilir.

3. *Hâdi'l-uşşâk*'ta Muhammediye Etkisi

Klasik edebiyatımızda ve Halk edebiyatı geleneğimizde Yazıcıoğlu'nun *Muhammediye*'sinden sonra ona şerh, nazire olarak ya da *Muhammediye* tipinde pek çok eser ortaya konmuştur. *Muhammediye* ile edebiyatımızda yeni bir dinî manzume türü oluşmuştur diyebiliriz. Ancak *Muhammediye*'nin etkisinde oluşturulan eserler onun gölgesinde kalmış, bunlardan hiçbiri onun ününe kavuşamamıştır. *Muhammediye* Osmanlı toplumunda ve edebî geleneğinde öyle müstesna bir yere sahip olmuştur ki bir eseri *Muhammediye*'ye benzetmek üstünlük ve övgü manası ifade eder olmuştur. Kaygulu Halil Efendi'nin *Hâdi'l-uşşâk* adlı eseri de *Muhammediye*'ye benzerliğinden dolayı övgülere mazhar olmuştur. Dönemin şeyhülislamı *Hadi'l-uşşâk* hakkında Kaygulu Halil Efendi'ye gönderdiği mektupta esere olan iltifatlarını "*Bu eser Muhammediye-i sâni'dir.*" diyerek bildirmiştir. Yine eserin taş baskısı için *Ceride-i Havâdis* gazetesinin 1857 yılı 833. sayısında verilen ilanda eser "*Muhammediye-i sani*" ifadesiyle reklam edilmiştir.

Yazıcıoğlu'nun *Muhammediye*'sinin etkisi kendisinden asırlar sonra dahi devam etmiştir. Kaygulu Halil Efendi de *Hâdi'l-uşşâk* adlı eserini oluştururken Osmanlı toplumunun her kesimi tarafından yüzyıllardır okunagelen Yazıcıoğlu'nun *Muhammediye*'sinin etkisinde kalmıştır. *Hâdi'l-uşşâk*'ın *Muhammediye* ile benzer ve farklı yönleri vardır. Bu çalışmanın temelini *Hâdi'l-uşşâk*'ın *Muhammediye* ile karşılaştırılması suretiyle değerlendirilmesi oluşturmaktadır. Bu karşılaştırmada iki eserin biçim ve içerik özellikleri bakımından taşıdıkları benzerlik ve farklılıklar ortaya konacaktır.

3.1. Biçim Bakımından Karşılaştırma

3.1.1. Nazım Biçimi

Her iki eserin nazım biçimi mesnevidir. Ancak klasik mesnevilerin tüm özelliklerini taşımazlar. *Hâdi'l-uşşâk*'ta mesnevi uyaklı manzumeler ile kaside uyaklı manzumeler birbirini takip eder. *Muhammediye*'de de mesnevi uyaklı beyitlerin arasına kaside uyaklı

²⁵ M. Fatih Köksal, "Esîrî", *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü* (Erişim 11 Ekim 2024).

²⁶ Sadık Yazar, "Muhammediye Şerhi/ Tercüme-i Muhammediye (Esîrî)". *Türk Edebiyatı Eserler Sözlüğü* (Erişim 23 Ekim 2024).

²⁷ Nehri Aydınçe, *Esîrî Mehmed Yusuf ve Şerh-i Muhammediye (İnceleme-Metin)* (Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2023).

²⁸ Çelebioğlu, *Muhammediye*, 187.

²⁹ Abdülbâki Gölpınarlı, *Melâmîlik ve Melâmîler* (İstanbul, Kapı Yayınları, 2015), 306.

³⁰ Çelebioğlu, *Muhammediye*, 187.

³¹ Çelebioğlu, *Muhammediye*, 194.

³² Zehra Öztürk, "Hamdullah Hamdi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara TDV Yayınları, 1997), 15/453.

manzumeler yerleştirilmiştir ancak *Muhammediye*'de kaside uyaklı manzumeler daha hâkim görünümündedir. Dinî destani mesneviler içerisinde siyer kitabı olsalar da daha çok naat özelliği taşımaktadırlar.³³ Bunun yanında tefsir ve hadis nakleden, iman ve ibadetle ilgili bir kısım bilgiler veren, peygamberler tarihine değinen bölümler de içermektedirler.

3.1.2. Beyit Sayısı

Eserler arasında hacimsel olarak yakınlık vardır. *Hâdi'l-uşşâk*'ın beyit sayısı 7911'dir. *Muhammediye*'nin beyit sayısı ise 9008'dir. Konu başlığı sayısı *Muhammediye*'de daha fazladır ve bu başlıklar altındaki manzumeler daha yüksek sayıda beyit içermektedir. Mesela *Hâdi'l-uşşâk*'taki *Vefat-ı Hazret-i Fâtımâtü'z-Zehrâ Radiya'llahü Anhümâ* bölümü 23 beyitten oluşmaktayken *Muhammediye*'deki *Vefât-ı Fatımâtü'z-z-Zehrâ* bölümü 40 beyitten oluşmaktadır.

3.1.3. Ölçü

Hâdi'l-uşşâk edebiyatımızda hece ölçüsüyle yazılmış nadir mesnevilerdendir. Şair, biçim özelliklerinden çok öğreticiliğe ve vermek istediği mesajın daha iyi anlaşılmasına odaklandığı için eserde pek çok ölçü kusuruna rastlanır. *Muhammediye* ise aruz ölçüsüyle yazılmıştır. Buna rağmen iki eserin bu konuda da benzeştiği noktalar vardır. *Hâdi'l-uşşâk*'ın mesnevi bölümlerinde hece ölçüsünün 8'li ve 11'li kısa kalıplarının kullanılması, kaside uyaklı manzumelerde ise hece ölçüsünün 14'lü ve 16'lı uzun kalıplarının kullanılması gibi *Muhammediye*'nin de mesnevi uyaklı bölümlerinde aruz ölçüsünün *mefâ'ilün mefâ'ilün fa'ülün* ve *fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün* şeklindeki kısa kalıpları kullanılmış, kaside uyaklı manzumelerinde ise *mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün* ve *fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün* şeklindeki uzun kalıpları kullanılmıştır. Bu şekilde farklı kalıpların kullanılması her iki eseri de tek düzelikten kurtarmış, anlatımın seyrine renklilik katmıştır.

3.1.4. Uyak

Hâdi'l-uşşâk ve *Muhammediye* arasında uyak konusunda açık bir benzerlik vardır. Her iki eserde de mesnevi uyaklı ve kaside uyaklı olmak üzere iki tip uyak düzeni tercih edilmiştir. Şairlerin uyak tercihlerindeki bir başka dikkat çekici ortak nokta ise uyak kelimelerine *selâmetâ*, *hasretâ*, *nedâmetâ*, *vâveyletâ*, *fırkatâ*, *kurbetâ* örneklerinde olduğu gibi sık sık revî harfinden sonra bir elif eklemeleridir. Yine rediflerde -ân, -ât eklerinin sıkça kullanılması eserlerin ortak yönlerindendir. Her iki eserde de beyitlerin genel yapısında sade dil kullanılırken özellikle kaside biçimli manzumelerde kafiye zoruyla *intisâh*, *irtisâh*, *simâh*, *istisrât*, *ihbât*, *inbisât*, *tenkilâ*, *teclilâ* gibi dilimizde pek karşılaşmadığımız Arapça kelimeler kullanılmıştır. Her iki eserde de *tenzilât*, *tevîlât*, *tenbihât*; *bihâs*, *iltihâs*, *ihtirâs*, *esâs*; *tecmilâ*, *tesflâ*, *tekvilâ* kelimelerindeki gibi uzun ünlülerle uyak yapılmaktadır. Hatta "bedr ay" kelimelerinin redif olarak kullanıldığı kaside uyaklı bir manzume her iki eserde de mevcuttur:

<i>Hâdi'l-uşşâk</i> 'tan	<i>Muhammediye</i> 'den
Gireler cennete bunlar Kevser Irmağından sular Gül gülüstândır her yerler olanlar cümlesi bedr ay	Çü mi'râca urûc etti semâvât üzre ol bedr ay Tamâm oldu rücû etti bu gayât üzre ol bedr ay
Ehl-i îmân ana vara ol makâma vâsıl ola Müslimân cümle dola cümlesi olalar bedr ay	Buyurdu çün güzere kıldım münâdî bir nidâ etti Ne buyurdu onu dinle bu âyât üzre ol bedr ay
Yiyeler içeler bunlar görmeyeler gayrı gamlar Günden gün ola safâlar bilmez cefâ safâ bedr ay	Ki farzım eyledim imzâ velîkin eyledim tahfif Bu resm ile haber verdi bu âyât üzre ol bedr ay
Ne elem ola ne keder ne kîn ola hased gider Cennetde mekân ider içinde olan hep bedr ay	Ki her vakt namâzı ben beraber tutam on vakte Alıp onu geri döndü bu evkât üzre ol bedr ay
Hûrî gilmân gele karşı nûrdan olur içi tış Egi ameli olan kişi girer ana olur bedr ay	Pes anda Sidre'ye yetti erişti cennete geri Cihânı cümle tayy etti bu mirkât üzre ol bedr ay
Zerre mikdâr ola îmân girer cennete hemân Cümlesi olurlar sultân makâmında durur bedr ay	Bu hem tayy-i mekân idi hem tayy-i zamân idi İki saatti ser-cümle bu hey'ât üzre ol bedr ay
Varırlar bir makâma ak müşğden ola yer Görelere Allâhı anda bulalar devleti bedr ay	Ki kalbi ne yere erse ererdi kalebi anda Oluptu kalb gibi kaleb kemâlât üzre ol bedr ay

³³ Emine Yeniterzi, *Türk Edebiyatında Na'tlar* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993), 23.

<i>Girü makâmına gele buyura şöyle dura</i> <i>Zevkile safâya ire gilmânlar vildânlar bedr ay</i> <i>Bir bölük sevdiler Allâh bildiler birdir Allâh</i> <i>İsterler mensûb-ı bi'llâh dâim ider kulun bedr ay</i> <i>İreler anlar devlete aşkile şevkile râhata</i> <i>Muhammedden şefâate buldular böylece bedr ay</i> <i>Girdiler cennete anlar ayrılmadı güzel cânlar</i> <i>Oldular âşik sâdıklar kaldılar ey gönli bedr ay</i> <i>Dilerem Yaradan senden Kaygulu kuluna andan</i> <i>Ayırma âşıklarından sâdıklarınla bile say³⁴</i>	<i>Harem'de çün nüzûl etti Ebû Cehl erdi pes evvel</i> <i>Mülakat oldu onunla makâlât üzre ol bedr ay</i> <i>Dedi kim iş bu gece ben ki Beytû'l-Makdis'e vardım</i> <i>Beyân eyledi mi'racın bu hâlât üzre ol bedr ay³⁵</i>
--	--

Yapılan karşılaştırmada görülmüştür ki *Hâdi'l-uşşâk*'ta sanat gayesi gütmeyen şair, redif ve uyak konusunda kendisini fazla zorlamamıştır. Beyitlerdeki redif ve uyaklar irticalen oluşturulmuş hissi yaratmaktadır. *Muhammediye*'de ise şair uyak konusunda daha titiz ve başarılıdır. Ancak sonuç olarak uyak ve redif konusunda da *Muhammediye*'nin *Hâdi'l-uşşâk* üzerindeki etkisi açık olarak görülmektedir.

3.1.5. Dil ve Anlatım

Muhammediye'nin telif tarihi 1449, *Hâdi'l-uşşâk*'ın telif tarihi ise 1816'dır. İki eser arasındaki 376 yıllık zaman dilimine rağmen eserlerin dil ve anlatımında belirgin bir yakınlık vardır. Her iki eserde de işlenen konuya uygun menkıbeler manzumeler arasına yerleştirilmiş ve konu bu menkıbeler ile açıklanmıştır. Aşağıda görüleceği üzere bu menkıbelerden kimileri *Hâdi'l-uşşâk* ve *Muhammediye*'de ortaktır. *Muhammediye* ait olduğu Eski Anadolu Türkçesi Dönemi'nin dil özelliklerini taşımaktadır. *Hâdi'l-uşşâk* ise halk dili ile yazıldığı için hem dönemine göre hem de *Muhammediye*'ye göre daha sade dil ile yazılmış bir eserdir ancak onda da Eski Anadolu Türkçesi Dönemi'ne ait pek çok kelime ile karşılaşmaktadır. *Muhammediye*'de farklı nazım biçimlerinin ve aruz ölçüsünün farklı kalıplarının kullanılması gibi *Hâdi'l-uşşâk*'ta da farklı nazım biçimleri ve hece ölçüsünün farklı kalıpları kullanılmıştır. Bu da eserlerin diline canlılık, akıcılık ve renklilik getirmiştir.

Dil ve anlatım konusunda iki eserin benzerliklerinden biri kaside uyaklı, uzun kalıplı manzumelerde Arapça kelimelerin yoğunlukta olduğu nispeten ağır bir dilin kullanılması buna karşılık mesnevi uyaklı kısa kalıplı manzumelerde ise daha sade bir dil ve basit bir anlatımın kullanılmasıdır. Her iki eserin de genel yapısında sade dil kullanılırken özellikle kaside biçimli manzumelerde şairlerin kafiyeeye uygun kelime bulmak gayesiyle *intisâh*, *irtisâh*, *simâh*, *istisrât*, *ihbât*, *inbisât*, *tenkîlâ*, *teclîlâ* gibi dilimizde pek karşılaşmadığımız Arapça kelimeleri yoğun olarak kullandıklarını görmekteyiz. Manzumeler ayet ve hadislerin açıklaması şeklinde dinî içerikli olduğu için her iki eserin anlatımında vaaz, nasihat, sohbet üslubu hakimdir. İki eserde de muhatap daima ikinci şahıstır. Müellifler; *diyem sana, dinle ey kişi, dut sözümü, dinle nedir aslı* gibi ifadelerle doğrudan okuyucuya hitap etmektedir. Eserlerin muhtevasının sonucu olarak Arapça ayet ve hadis iktibasları beyitlerde sık sık karşımıza çıkar. *Muhammediye*'de tamamı Arapça ya da Farsça 13 beyit bulunmaktadır. *Hâdi'l-uşşâk*'ta ise tamamı Arapça ya da Farsça beyit bulunmamaktadır. Üslup bahsinde her iki şair de tarz olarak en temelde aynı pınardan, Yûnus Emre'den beslenmektedir.³⁶ Her iki eser de sözlü kültür ile yazılı kültür eserlerinin özelliklerini ortak olarak barındıran, hem avama hem havasa hitap eden türdendir.

3.2. İçerik Bakımından Karşılaştırma

3.2.1. Konu Başlıkları

Hâdi'l-uşşâk ile *Muhammediye* arasında ortak konu başlıklarının sayısı sınırlı olsa da farklı başlıklar altında aynı konuların dile getirildiği görülmektedir. Her iki eser de tevhid ve tahmid diyebileceğimiz, Allah'ın zatî ve sıfatî hususiyetlerine dikkat çekilen bir bölümle başlar. Ardından Muhammed Aleyhisselam'a ailesine ve ashabına salat ve selam dile getirilir. Fatihâ, İhlas, Asr, Felak,

³⁴ Kaygulu Halil Efendi, *Hâdi'l-uşşâk* (Bursa: İnebey Yazma Eser Kütüphanesi, Genel, 4939), 273b.

³⁵ Çelebioğlu, *Muhammediye*, 359.

³⁶ Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, haz. M. A. Yekta Saraç (Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi Yayınevi, 2016), 3/146-147; Çelebioğlu, *Muhammediye*, 128.

Nas, Ayetelkürsi gibi bazı sure, ayet ve hadislerin tefsiri yapılır. Aklın, nefsin, cennet ve cehennemin yaratılması; Muhammed Aleyhisselam'ın soyağacı, doğumu ve doğumundaki olağanüstülükler, miracı, hicreti, eşleri ve çocukları zikredilir. Vefatını hissedince ashabıyla helalleşmesi, vefatında Azrail'in tutumu, ashabının ve ailesinin derin üzüntüsü, ona salavat getirmenin önemi her iki eserde benzer açılardan dile getirilmiştir. Kıyamet alametleri, mahşer, cennet ve cehennem tasvirleri, cennetlik ve cehennemliklerin hâlleri, cihat, zekât, cömertlik, tövbe, şefaât, kevser havuzu, cennet nimetleri konuları iki eserde de uzun uzun işlenir. Sebeb-i te'lif bölümlerinde her iki müellif de eserlerini eş dost tavsiyesi ve ısrarı ile yazdıklarını dile getirirler fakat Yazıcıoğlu buna ek olarak düşünce Muhammed Aleyhisselam'ı görüp onun tavsiyesiyle eseri yazmaya başladığını ifade eder.

Hâdî'l-uşşâk ile *Muhammediye* arasındaki ortak başlıklar şunlardır:

<i>Hâdî'l-uşşâk'tan</i>	<i>Muhammediye'den</i>
Tevhid	Tevhid
Salât	Faslün fi's-Salât
Marifeti'n-nefs	Amma Ma'rifetü'n-Nefs
Vefat-ı Nebiyyü Aleyhi's-selât-ı ve's-selâm	Vefat-ı Resulî'llâh Sallallâhu Aleyhi ve Sellem
Vefât-ı Hazret-i Fâtımatü'z-Zehrâ Radiya'llâhu Anhâ	Vefat-ı Fâtımatü'z-Zehrâ
Vefât-ı Ebû Bekir Radiya'llâhu Anh	Vefât-ı Ebû Bekir Sıddîk
Vefât-ı Hazret-i Ömer Radiya'llâhu Teâlâ Anh	Vefat-ı Ömerü'l-Fâruk
Vefât-ı Hazret-i Osmân Radiya'llâhu Teâlâ Anh	Vefat-ı Osman zi'n-Nureyn
Vefât-ı Hazret-i Alî Radiya'llâhu Teâlâ Anh ve Kerrema'llâhu Vechehu	Vefât-ı Aliyyü'l-Murtaza
Vefâti'l-Hasan ve'l-Hüseyn Radiya'llâhu Anhümâ	Vefatü'l-Hasan ve'l-Hüseyn
Ahvâl-i Yevme'l-kıyâmet	Faslü'n fi Yevmi'l-Kıyâmet

3.2.2. Manzumelerde Yer Alan Benzer Anlatımlar

Yukarıdaki ortak başlıklardan başka *Hâdî'l-uşşâk* ve *Muhammediye* arasında farklı başlıklar altında birbirine yakın anlatımlarla dile getirilen ortak konular vardır. İki eser arasındaki benzerliklere örnek olarak Hz. Fatıma'nın vefatı şu şekilde anlatılmıştır:

<i>Hâdî'l-uşşâk'tan</i>	<i>Muhammediye'den</i>
Budur Fâtımatü'z-Zehrâ anası Hadîceti'l-Kübrâ Dirlir idi dâim şükri ider şükür şükriyyâtı	Çün onu götürdüler aldı Ali erişip Getirdi Resûlün anu kabrine bî-dirâr
Dünyâdan ahrete gitdi Hazret-i Alî bak n'eddi Resûlün kabrine eletti dinneyin mucizâtı	Mübarek elini çıkardı Resûl ravzadan Dedi kızımı bana ver yâ Ali eyleyem istirâr
Elini çıkarup Habîb didi yâ Alî virgil Kızım Fâtımayı bana virindi vir emânâtı	Onunçün dediler ki bir kabir içredir ikisi Dedi ba'zılar kim yanında yatar iştirâh ³⁸
Habîbu'llâhın yanına anı komadular bunlar Bazılar bir kabirdedir söylerler bil rivâyâtı ³⁷	

Dört halifenin, Hz. Hasan ve Hüseyin'in, aşereimübeşşerenin faziletleri ve vefatları her iki eserde de üzerinde durulan konulardandır. Kıyamet alametleri, Ye'cüc ve Me'cüc'ün ortaya çıkması, Mehdi, Deccal, İsa Aleyhisselam'ın gelmesi gibi konular söz konusu eserlerin benzeştiği noktalardandır. Her iki eserde de yer alan başlıklardan biri de "*Ahvâl-i Yevme'l-kıyâmet*" başlığıdır. Bu başlık altında insanların kıyamette dirilişleri, cennetliklerin ve cehennemliklerin vasıfları, günahkârların dünyada

³⁷ Kaygulu Halil Efendi, *Hâdî'l-uşşâk* (Genel, 4939), 243b.

³⁸ Çelebioğlu, *Muhammediye*, 523.

yaptıklarının karşılığına göre bölük bölük ayrılmaları, cennete girenlerin mükâfatları, cehenneme girenlerin cezaları benzer şekilde işlenir. Kıyamet gününde günahkârların hallerinin ve cehennemin fantastik tasvirleri yapılır. Bu başlık altındaki bir başka dikkat çekici nokta ise mahşerde insanların çaresizlik içinde şefaât için Âdem, Nuh, İbrahim, Musa, İsa peygamberlere müracaat etmeleri ve bu peygamberlerin hepsinin bir mazeret ileri sürerek gelenleri bir diğerine göndermesi, en sonunda Muhammed Aleyhisselam'ın bu insanları şefaatiyle cehennemden kurtarması çok benzer ifadelerle şöyle dile getirilir:

<i>Hâdi'l-uşşâk'tan</i>	<i>Muhammediye'den</i>
Anlar biriküp cem olalar Hazret-i Âdeme varalar	Gel Allah'tan imdi şefâ'at dile Ki kurtara bizi inâyet dile
Diyeler yâ Âdem atamız Neye irdi bak hâlimüz	Pes Âdem diye etmişem ben hatâ Hayâ iderem kim dileyem atâ
Şefâat eyle sen bize Yalvarıvir bî-niyâza	Varın Nûh'a kim oldur evvel Resûl Şefâ'at kıla Hak'tan ede kabûl
Diye Âdem ey oğullar Uçmakda buğday yidim dir ağlar	Çü Nûh'a varuban bular söyleye Suçun ona ol da hayâ eyleye
Ben utanıram Allâhdan Tevbemi kabûl eyledi zunûbdan	Velî varın İbrâhîm'e diye ol Şefâ'at edip kaydınız yiye ol
Varın Nûha varın İkinci atanız görün	Halâyık çü götrüle vara ana O da ettiği suçlarını ana
Gideler Nûha varalar Ana dahı yalvaralar	Velî erişin diye Mûsâ'ya siz Şefâ'atte ta bulasız sâye siz
Nûh Peygamber diye anlara Şöyle kelâm cevâb vire	Bu da ayda kim eylemişem günâh Hayâ ederem ederem her gün âh
Ben dünyâda itdim duâ Şimdi idemezem ricâ	Velî erişin diye İsâ'ya siz Şefa'at bulup anda âsâya siz
Varın siz İbrâhîm Halîlu'llâha İde şefâat kurtara Hazret-i Allâh	Şefâ'at kelâmı degildir benim Şecâat makamı degildir benim
İbrâhîm tez turugele Şefâat eyleyim diye ...	Velî siz Muhammed katına edin bunu fâş Kim onun suçu afv oluptur kamu kuru yaş ...
Vara arşın ayağına Diye nefsi nefsi diye	Şefâ'at ede bunları çıkara Kömürler gibi olmuş iken kara ⁴⁰
Varalar Mûsâya anlar O da bu cevâbı söyler	
Gidüp arş altına dura Nefsi nefsi amân diye	
Muhammed Mustafâya varalar Amân diyüp çağırılar	

⁴⁰ Çelebioğlu, Muhammediye, 593.

... Resûlu'llâh kalkup dura Mîzânın yanına vara Çıkup ilerü idüp meydân Allâha yalvara ol dem Hak Teâlâ bağışlaya anları Habîbu'llâh uçmağa elete anları Girirler cennete bulalar necât Vir Muhammed rûhına salavât³⁹	
---	--

Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'in şehit edilmesinin anlatıldığı bölümlerde her iki eserde de aynı rivayet çok benzer ifadelerle anlatılır. Bu rivayete göre Muhammed Aleyhisselam torunları Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'i severken birini ağzından diğerini de boynundan öpmüştür. Allah, elçisinin kalbinde kendi sevgisinden başkasına yer olmaması gerektiği için bu duruma razı olmaz. Cebrail ile Hz. Ali'ye kara, sarı ve kızıl renklerde üç şal/don göndererek kara şalı kendi giysin, sarıyı Hasan'a giydirsin, kızılı Hüseyin'e giydirsin şeklinde haber iletir. Muhammed Aleyhisselam Hz. Hasan'ı ağzından öptüğü için o zehirlenerek şehit olur. Hz. Hüseyin'i boynundan öptüğü için o da boynundan şehit edilir. Bu konuyla ilgili beyitler şu şekildedir:

<i>Hâdi'l-uşşâk'tan</i>	<i>Muhammediye'den</i>
Olmazdı Yezîde lanet evvel zamân içinde Resûlu'llâhıñ ehli[ne] ihânet eyledi Yezîd Yevm-i aşûre oldı ömürler âhire irdi Fâniden bâkiye gitti Hasan Hüseyindir şehîd Resûlu'llâh muhabbetle Hasanı ağzından Hüseyini boynundan Öpüp muhabbet idince dimiş anı işid Cebrâîl getirdi üç şal biri kara biri sarı Biri kızıl idi anun ne haber virir işid Hak Teâlâ selâm ider bana karşı öper evlâd Hasana ağı virdirem Hüseyini etdirem şehîd Kara donı kendi geysün Hasana saruyı virsün Hüseyin kızılı geysün etdirem anları şehîd Bir kalbde iki sevgü yaraşır mı deyüp anı Bildirdi bir Azîm Ganî sebebile oldı şehîd⁴¹	Hüseyin'i öpdü boynunda Hasan ağız dudağında İkisin bâb-ı şefkatte bu resme eyledi îrâd Erişti Cebrayıl derhâl elinde var idi üç şal Biri kara biri sarı biri kızıl idi vekkâd Dedi Allah selâm eder buyurur kim revâ mıdır Beni nice sever çünkü bana karşı öper evlâd Bu kara donu pes giysin ki bu yas donudur dedi Sarı donu Hasan giysin kim ağı içiser bî-dâd Kızıl donu Hüseyin alsın şehîd olur didi zîrâ Dahi Hak böyle buyurdu gerek kim olasın münkâd Benim izzim celâlimçün onu kim öpdün ağzında Ona ağı verem içe dudağından ede infâd Hem onu kim boşazından öpüptün yâ Habîbim der Kafasından boşazladam budur ikisine de mi'âd Yezid'e la'net olmazdı zaman-ı evvel içinde Velî sonra gelen etti ederiz etme istib'âd Resûlu'llahın ol zîrâ ihânet eyledi ehlin Pes oldu la'nete lâyük çü Hak'tan eyledi ilhâd⁴²

³⁹ Kaygulu Halil Efendi, *Hâdi'l-uşşâk* (Genel, 4939), 271a.

⁴¹ Kaygulu Halil Efendi, *Hâdi'l-uşşâk* (Genel, 4939), 249a.

⁴² Çelebioğlu, *Muhammediye*, 532.

Hazret-i Âyişe'nin faziletlerinin anlatıldığı bölümde iki eserde de aynı rivayete yer verilir. Buna göre Hz. Aişe geceleri iplik eğirirken ışık yakmadıklarını, Hz. Fatıma'nın yüzünün nuruyla odanın aydınlandığını rivayet etmiştir. Eserlerde bu beyitler şu şekildedir:

<i>Hâdi'l-uşşâk'tan</i>	<i>Muhammediye'den</i>
Hazret-i Âyişe böyle buyurdu Radiya'llâhu anhüma didi	Lakab verdiler ki Zehra diyü zîra ol Kim ay yüzünün nûruna gark olurdu diyâr
Gicelerde iplik eğirirdim Fâtımânın yüzünün nûrıyla görürdüm	Şu denli kim hikayet eder Âyişe Ki nûrunda iplik eğirdik yoktu nâr
Gör imdi Allâh anı n'ider Resûlün vafâtı altı ay geçer ⁴³	Çü oldu Resûlün vefâtında bil altı ay Diledi Rasûle Fâtımaşâh-vâr ⁴⁴

İki eserin birbiriyle bağlantısını gösteren neredeyse aynı diyebileceğimiz beyitler de vardır:

<i>Hâdi'l-uşşâk'tan</i>	<i>Muhammediye'den</i>
Bu Leylâya var mı Mecnûn Bu Şîrine kanı Ferhâd ⁴⁵	Kanı imdi bu ma'sûka gönül verip olan âşık Kanı bu Leylî'ye Mecnûn bu Şîrin'e kanı Ferhâd ⁴⁶
Kapanmadan tevbelerin kapısı Eyle tapu dîn Muhammed tapusı ⁴⁷	Dediler kapu kimin kapısıdır Ayıttım kim Muhammed tapusıdır ⁴⁸
Resulu'llâh buyurmuşdur ana Alî benim katımda nasıldır diyem sana	Ki Mûsâ'ya Hârûn gibisin bana yâ Âlî Velî şöyle bil kim benim hâtimül-enbiyâ ⁵⁰
Hemân Mûsânın yanında Hârûn gibi Şol kadar farkı vardır didi	
Beni yarattı hâtemü'l-enbiyâ Şimdi gelir âşıkân-ı evliyâ ⁴⁹	

Konu olarak iki eser arasında benzerlikler yanında farklılıklar da vardır. *Muhammediye* bir siyer özelliği gösterirken *Hâdi'l-uşşâk*'ta siyer bilgilerinin yanında ilmihâl bilgileri de yer alır. İman ve ibadetle ilgili temel bilgiler okuyuculara aktarılır. Bu yönüyle manzum ilmihâl özelliği taşıyan eserde Yazıcıoğlu'nun *Muhammediye*'sinden farklı olarak Recep, Şaban, Ramazan, Muharrem aylarında ve kutsal gecelerde yapılacak ibadetler, kılınacak namazlar ayrıntılı olarak açıklanır. Oruç, namaz, hac, abdest, gusül, teyemmüm gibi ibadetlerin şartları, temizlik ve taharetin önemi, bir Müslüman'ın bilmesi gereken farzlar, vacipler, sünnetler, müstehaplar, mübahlar hakkında bilgiler verilir. *Muhammediye*'de konu başlıkları altında müstakil olarak işlenen Muhammed Aleyhisselam'ın savaşları, kâinatın ve Âdem Aleyhisselam'ın yaratılışı *Hâdi'l-uşşâk*'ta yer verilmeyen konulardandır.

3.2.3. Kaynaklar

Hâdi'l-uşşâk ve *Muhammediye*'de pek çok tefsir ve hadis âliminin ve eserinin ismi zikredilmiş, bu âlimlerden ve eserlerden görüşlere yer verilmiştir. Hasan Basrî, Fahreddin Râzî'nin *Tefsîr- i Kebîr*'i, Ebu'l-Leys Semerkandî'nin *Tefsîru'l-Kur'ân*'ı, Mukâtil b. Süleyman'ın *Tefsîrü'l-kebîr*'i, Gazzâlî'nin *İhyâü Ulûmiddîn*'i, her iki eserde de zikredilen kaynaklardır. Buna karşılık iki eserden

⁴³ Kaygulu Halil Efendi, *Hâdi'l-uşşâk* (Genel,4939), 242b.

⁴⁴ Çelebioğlu, *Muhammediye*, 521.

⁴⁵ Kaygulu Halil Efendi, *Hâdi'l-uşşâk* (Genel,4939), 276a.

⁴⁶ Çelebioğlu, *Muhammediye*, 716.

⁴⁷ Kaygulu Halil Efendi, *Hâdi'l-uşşâk* (Genel,4939), 57b.

⁴⁸ Çelebioğlu, *Muhammediye*, 842.

⁴⁹ Kaygulu Halil Efendi, *Hâdi'l-uşşâk* (Genel,4939), 246b.

⁵⁰ Çelebioğlu, *Muhammediye*, 480.

sadece birinde yer alan âlim isimleri de vardır. İbn-i Arabî, Şems-i Şirâzî, Mansur-ı Mâturidî sadece *Muhammediye*'de yer alan âlimlerdir. Süfyân es-Sevrî, Yahyâ b. Muaz, Dâvud Tâî, Sehl bin Abdullah et-Tüsterî ise sadece *Hâdi'l-uşşâk*'ta yer alan âlimlerdir.

<i>Hâdi'l-uşşâk</i> 'tan	<i>Muhammediye</i> 'den
Buyurdu İmâm-ı Fahrî'r-Razî Rahmetullah-i aleyh eyledi vaizi ⁵¹	İmam-ı Fahr-i Râzî'den haberdır Haberler be-gâyet muteberdir ⁵²
Ebu'l-Leys rahmetu'llâhi aleyh anı Dinneyüp vur kulağına kelâmını ⁵³	Ebu'l-Leys ile şeyh Gazzâlî'den Dürüst söz durur bu iki âliden ⁵⁴

Yazıcıoğlu Mehmed ve Kaygulu Halil Efendi, Ehlisünnet'e bağlılıkları, tarikat olarak Halvetîlik ve Celvetîlik yolunu takip etmeleri konusunda da ortaklık taşırlar.

<i>Hâdi'l-uşşâk</i> 'tan	<i>Muhammediye</i> 'den
İtikâdda mezhebim ehl-i sünnet Dînimiz sâhibi Habîbullah Muhammed ⁵⁵	Bu söz ehl-i sünnet cemâ'at olanın durur Velî korkutur bid'ât ehline kıl infihâm ⁵⁸
Eger gafil olur isen sen bundan Nasıl ehl-i sünnet olursun candan ⁵⁶	Severdi vahdeti tâ bula halvet Ederdi halveti tâ bula celvet ⁵⁹
İster mü'min olan halvet Bula başı çok selâmet ⁵⁷	

Muhammediye ve *Hâdi'l-uşşâk*'ın muhteva bakımından ortak noktalarından biri de eserlerde yer alan İsrailiyat rivayetleri ile Tevrat ve İncil'e yapılan vurgulardır. Benîisrail alimlerinden alıntılanan rivayetler; İncil, Tevrat ve Zebur okumanın kutsiyeti değişik vesilelerle vurgulanır.

3.2.4. Ayet ve Hadislerin Kullanımı

Hâdi'l-uşşâk'ta ve *Muhammediye*'de manzumelerin içerisinde pek çok ayet ve hadise atıfta bulunulmuştur. Manzumelerin başında metin olarak ayet ve hadislerin yer alması eserlerin ortak noktalarındandır. *Hâdi'l-uşşâk* ve *Muhammediye*'de kullanılan toplam ayet ve hadislerin sayıları birbirine oldukça yakındır. *Hâdi'l-uşşâk*'ta manzume başlarında metin olarak toplam 127 ayet ve hadis kullanılmış ve bunların 62'si ayet, 65'i hadistir. *Muhammediye*'de manzume başlarında metin olarak 123 ayet ve hadis kullanılmış ve bunların 111'i ayet, 12'si hadistir. Bu durum gösteriyor ki *Hâdi'l-uşşâk*'ta ayet ve hadislerden dengeli bir şekilde yararlanılırken, *Muhammediye*'de ağırlıklı olarak ayetlerden yararlanılmıştır.

Sonuç

Türklerin İslamiyet'e geçmesiyle birlikte bu dinin inanç ve ibadet esaslarını öğrenme ihtiyacı doğmuştur. İslamiyet'i doğru anlayabilmek için birinci basamak olarak Kur'ân-ı Kerîm'i okumak ve öğrenmek, ikinci basamak olarak da Muhammed Aleyhisselam'ın hayatını öğrenmek gerekir. Edebiyat tarihimizde bu ihtiyaca yönelik pek çok eser vücuda getirilmiştir. *Muhammediye* bu tarz eserlerin en meşhurlarındandır. Eserin yurt içi ve yurt dışı kütüphanelerde çok sayıda yazma ve basmasının bulunması, terekelerde sıkça tesadüf edilmesi esere gösterilen itibarın bir göstergesidir. *Muhammediye* Osmanlı Devleti halkının her seviyeden insanı tarafından tanınan, düğünlerde, bayramlarda, kutsal gecelerde, Mevlit gibi, okunması yaygın bir ritüel olan temel bir eserdir. Camilerde, mescitlerde, tekkelerde, dergâhlarda, evlerde okunmuş; öyle ki eserden sonra

⁵¹ Kaygulu Halil Eefendi, *Hâdi'l-uşşâk* (Genel,4939), 222b.

⁵² Çelebioğlu, *Muhammediye*, 702.

⁵³ Kaygulu Halil Eefendi, *Hâdi'l-uşşâk* (Genel,4939), 235b.

⁵⁴ Çelebioğlu, *Muhammediye*, 622.

⁵⁵ Kaygulu Halil Eefendi, *Hâdi'l-uşşâk* (Genel,4939), 188b.

⁵⁶ Kaygulu Halil Eefendi, *Hâdi'l-uşşâk* (Genel,4939), 91a.

⁵⁷ Kaygulu Halil Eefendi, *Hâdi'l-uşşâk* (Genel,4939), 177b.

⁵⁸ Çelebioğlu, *Muhammediye*, 525.

⁵⁹ Çelebioğlu, *Muhammediye*, 323.

"Muhammediyehanlık" bir meslek olarak ortaya çıkmıştır. *Muhammediye*'den sonra onunla aynı tipte ve muhtevada oluşturulmuş aynı ya da farklı adlar altında pek çok eser değişik dönemlerde telif edilmiştir. *Muhammediye*'yi sadeleştirme veya şerh etme amacıyla eserler vücuda getirilmiştir. Kastamonulu Yûsuf'un *Muhammediye*'si, Amasyalı Münîrî'nin (öl. 1521) *Siyer-i Nebî*'si, Şeyh Kadı Mahmud'un (öl.1506) *Muhammediye*'si, Esîrî Mehmed Yusuf Efendi'nin (öl. 1591) *Muhammediye Şerhi*, İsmail Hakkı Bursevî'nin (öl. 1726) *Muhammediye şerhi Ferahu'r-rûh*'u, Abdürrahîm Fedâî'nin (öl. 1886) *Kaside-i Nûniye*'si bu eserlerden bazılarıdır.

Hâdi'l-uşşâk da *Muhammediye* ile aynı amaca yönelik ve ondan çok etkilenilerek oluşturulmuş bir eserdir ve yazıldığı dönemde ve sonrasında "Muhammediye-i sâni" olarak şöhret bulmuştur. *Hâdi'l-uşşâk*'ın *Muhammediye* ile pek çok ortak yönü vardır. Eserlerin her ikisinin de nazım biçimi mesnevidir, kaside uyaklı manzumeler ve mesnevi uyaklı manzumeler peş peşe sıralanmıştır. Mesnevi uyaklı manzumelerde ölçü olarak kısa kalıpların, kaside uyaklı manzumelerde uzun kalıpların kullanılması eserlerin ortak yönlerindendir. *Hâdi'l-uşşâk*, hece ölçüsüyle yazılmış olması dolayısıyla bu konuda farklılık arz eder. Eserlerin hacmi konusunda *Hâdi'l-uşşâk*'ın yaklaşık sekiz bin beyit, *Muhammediye*'nin dokuz bin beyit olduğu göz önüne alındığında eserlerin beyit sayılarında da bir yakınlık olduğu görülür. Uyak ve redif konusunda ise her iki eserde de uzun ünlülerle ve -ân, -ât, -eyn ekleriyle yoğun uyak, redif yapıldığı görülür. Hatta nazireleri hatırlatır şekilde "bedr ay" redifli manzume iki eserde de yer almaktadır.

Kelime kadrosu bakımından da eserlerde ortaklıklar vardır. *Muhammediye* Eski Anadolu Türkçesi ile yazılmıştır, *Hâdi'l-uşşâk* ise Eski Anadolu Türkçesi'ne ait pek çok kelimenin kullanıldığı, ağız özellikleri taşıyan bir dil ile yazılmıştır. Her iki eserde benzer şekilde genel anlamda sade dil kullanılırken mısra sonlarında uyak zoruyla dilimizde pek kullanılmayan Arapça kelimelere yer verilmiştir.

Muhteva konusuna gelince, *Hâdi'l-uşşâk* ve *Muhammediye* arasında 13 ortak konu başlığı yer almakta ve buna ek olarak farklı başlıklar altında da yine aynı konular işlenmektedir. Muhammed Aleyhisselam'ın doğumu, ailesi, vefatı, salavatın önemi, önceki peygamberlerin kıssaları, dört halifenin faziletleri, kıyamet ahvâli, cennet nimetleri vb. konular iki eserde de benzer şekilde ifade edilir. Bunun yanında üç aylarda yapılacak ibadetler, ilmihâl bilgileri gibi sadece *Hâdi'l-uşşâk*'ta yer alan ve Muhammed Aleyhisselam'ın savaşları, yaratılış gibi sadece *Muhammediye*'de yer alan konular da vardır.

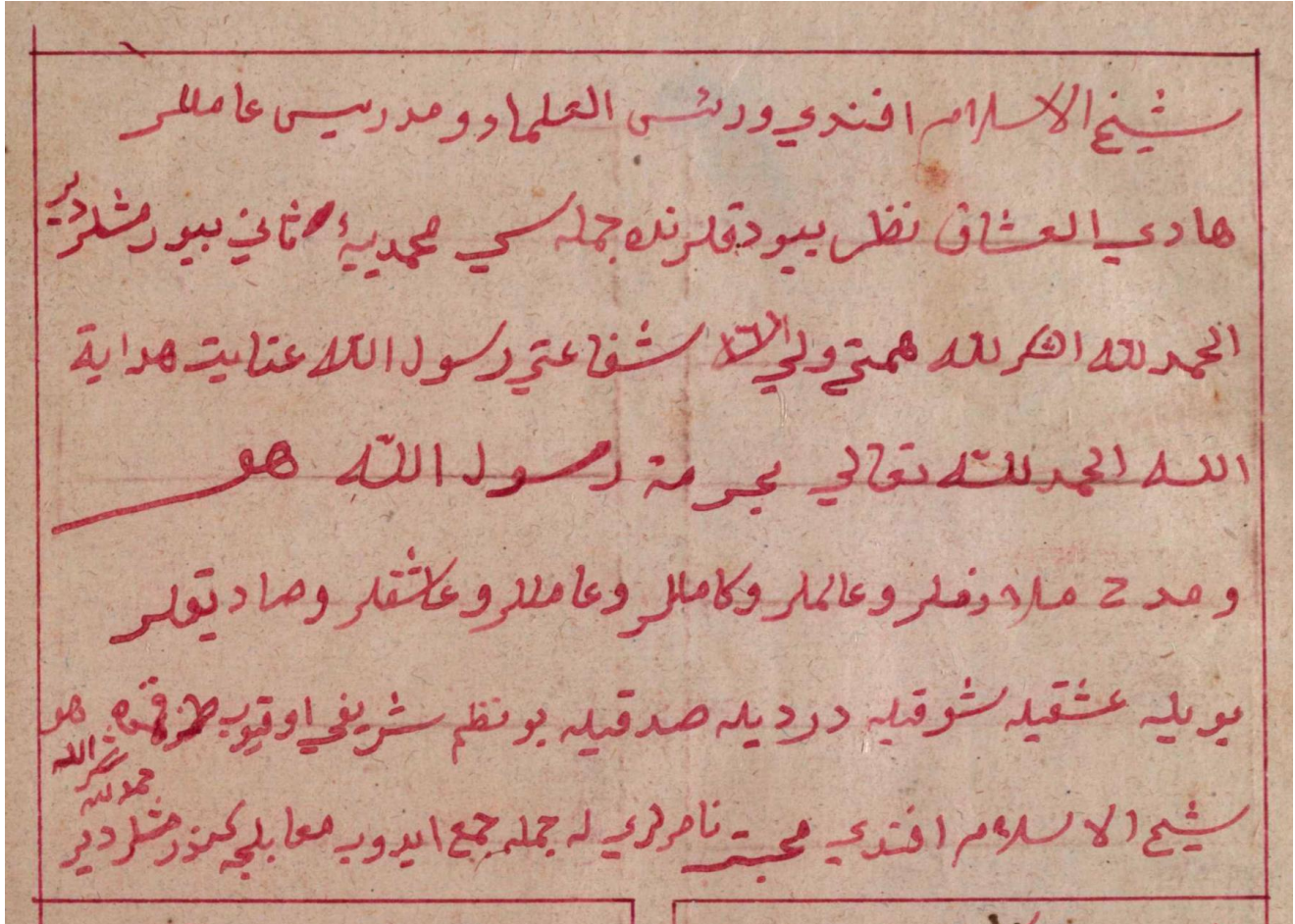
Âlim ve eser olarak Fahreddin Râzî ve *Tefsîr- i Kebîr*'i, Ebu'l-Leys Semerkandî ve *Tefsîru'l-Kur'ân*'ı, Gazzâlî ve *İhyâu Ulûmiddîn*'i her iki eserde de zikredilmekte bunlardan alıntılar yapılmaktadır. Buna karşılık eserlerde farklı âlim ve eser isimleri de yer almaktadır. Genel olarak her iki eserde de manzume başlarında birbirine yakın sayıda konuyla ilgili bir ayet ya da hadis yer almaktadır ancak *Hâdi'l-uşşâk*'ta ayet ve hadislerin sayısı birbirine yakın iken *Muhammediye*'de çoğunlukla ayetlere yer verilmiştir.

Müellif, *Hâdi'l-uşşâk*'ta hadis ve tefsir başta olmak üzere dinî literatürün temel kaynaklarından ve meşâyıhtan isim vererek alıntılar yapmıştır. Yazıcıoğlu ve *Muhammediye*'sinden isim zikrederek bahsetmese de Kaygulu Halil Efendi'nin, üzerine çok sayıda nazire ve şerh yazılan, kendisinden sonra adeta bir tür yaratan *Muhammediye*'den nazım biçimi, uyak tercihleri, muhteva, dil ve anlatım, kelime kadrosu gibi yönlerden etkilendiği açıktır. Ancak şair, eserine itikat ve ibadetlerle ilgili temel ilmihâl bilgilerini ekleyerek *Muhammediye*'den farklı yönler eklemiştir.

Kaynakça | References

- Akkuş, Ahmet. *Yazıcıoğlu Muhammed ve Muhammediye Adlı Eserinin Kültür Tarihimizdeki Yeri*. Rize: Rize Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2010.
- Aydinçe, Nehri. *Esîrî Mehmed Yusuf ve Şerh-i Muhammediye (İnceleme-Metin)*. Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2023.
- Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*. haz. M. A. Yekta Saraç. 3. Cilt. Ankara: (TÜBA) Türkiye Bilimler Akademisi Yayınevi, 2016.
- Çalka, Mehmet Sait. "Yazıcıoğlu Mehmed'in Muhammediye'sine Yazılmış Bir Nazire: Yusuf bin Sultan Şah'ın Muhammediye'si". *Hikmet - Akademik Edebiyat Dergisi* 4/8 (Bahar 2018), 66-83.
- Çalka, Mehmet Sait. "Yazıcıoğlu Mehmed'in Muhammediye'sinde Dinî ve Edebî Kaynaklar". *Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi* 5/12 (Temmuz 2018), 33-43.
- Çelebioğlu, Âmil. *Muhammediye Yazıcıoğlu Mehmed*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2022.
- Dilçin, Cem. *Yeni Tarama Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2018.
- Dinçel, Ömer Faruk. *Arşiv Vesikalarına Göre Bursa Dağ Yöresi*. 1. Cilt. Bursa: 4renk Baskı Dijital Merkezi, 2021.
- Ergun, Sadeddin Nuzhet. *Türk Musikisi Antolojisi II*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1942.
- Gölpınarlı, Abdülbâki. *Melâmîlik ve Melâmîler*. İstanbul: Kapı Yayınları, 2015.
- Güzel, Bilal. *Mehmed Fahreddin Bursavî ve Gülzâr-ı İrfân İsimli Biyografik Eseri (İnceleme-Metin-Dizin)*. Ankara: Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2021.
- Karateke, Hakan - Aynur, Hatice. *Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nin Yazılı Kaynakları*. Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları, 2012.
- Kavaklıyazı, Ahmet. *Kastamonulu Yûsuf'un Muhammediyesi*. Konya: Palet Yayınları, 2019.
- Kaygulu Halil Efendi. *Hâdi'l-uşşâk*. Bursa: İnebey Yazma Eser Kütüphanesi, Genel, 4939. 2a-281b.
- Kaygulu Halil b. Ali. *Divan-ı Kaygulu Efendi*. b.y.: y.y., 1272/1856. (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Mahmut Efendi Koleksiyonu, No: 03863).
- Kepecioğlu, Kâmil. *Bursa Kütüğü*, 4 cilt. Bursa: Bursa Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 2010.
- Kocatürk, Vasfi Mahir. *Büyük Türk Edebiyatı Tarihi Başlangıçtan Bugüne Kadar Türk Edebiyatının Tarihi, Tahlili ve Tenkidi*. İstanbul: İstanbul Kültür Üniversitesi Yayınevi, 2018.
- Köksal, M. Fatih. "Esîrî". *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*. Erişim 30 Ekim 2024. <https://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/esiri>
- Köprülü, Fuat. *Eski Şairlerimiz Divan Edebiyatı Antolojisi*. İstanbul: Muallim Ahmet Halit Kitaphanesi, 1934.
- Mehmed Şemseddin, *Bursa Dergâhları - Yâdigâr-ı Şemsî*. haz. Mustafa Kara - Kadir Atlansoy. Bursa: Uludağ Yayınları, 1997.
- Öztürk, Zehra. "Hamdullah Hamdî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 15/453. Ankara: TDV Yayınları, 1997.
- Öztürk, Zehra. "Eğitim Tarihimizde Okuma Toplantılarının Yeri ve Okunan Kitaplar". *Değerler Eğitimi Dergisi* 1/4 (2003), 131-155.
- Şemseddin Sami, *Kâmûs-ı Türkî*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 6. Baskı, 1996.
- Turyan, Hasan. *Bursa Evliyalari ve Tarihi Eserleri*. İstanbul: Hünkar Ofset, 1997.
- Uğur, Abdullah. "Ekberî Düşüncenin Yayılmasında Bir Araç Olarak Edebiyat: Mevlid, Muhammediye ve Envârü'l-âşıkîn". *Osmanlı'da İlm-i Tasavvuf*. ed. Ercan Alkan - Osman Sacid Arı. 83-102. İstanbul: İSAR Yayınları, 2018.
- Uğur, Abdullah. *Yazıcıoğlu Ahmed Bîcân Efendi ve Envârü'l-Âşıkîn Adlı Eseri (İnceleme - Metin)*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Doktora Tezi, 2019.
- Uzun, Mustafa İsmet. "Muhammediyye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 30/383. Ankara: TDV Yayınları, 2020.
- Yardımcı, İlhan. *Bursa Tarihinden Çizgiler ve Bursa Evliyalari*. İstanbul: TÜRDAV Yayınları, 1976.
- Yavuz, Fehmi. *Din Eğitimi ve Toplumumuz*. Ankara: Sevinç Matbaası, 1969.
- Yazar, Sadık. "Muhammediye Şerhi/ Tercüme-i Muhammediye (Esîrî)". *Türk Edebiyatı Eserler Sözlüğü* Erişim 29 Ağustos 2024. <https://tees.yesevi.edu.tr/madde-detay/muhammediye-serhi-tercume-i-muhammediye-esiri>
- Yeniterzi, Emine. *Türk Edebiyatında Na'tlar*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993.

Ek 1. Hâdi'l-uşşâk'ın İnebey Yazma Eser Kütüphanesi Genel 4939 numaralı nüshasının 2b varağında yer alan Şeyhülislam'ın Kaygulu Halil Efendi'ye gönderdiği mektup muhabbetname.

Ek 2. Cerîde-i Havâdis gazetesinin 1857 yılı 833. sayısında yayımlanan *Hâdi'l-uşşâk*'ın ilanı.

